

Marinka Šimić

Staroslavenski institut Zagreb

msimic@stin.hr

Leksik *Pariškoga (Borislavićeva)* zbornika *Cod Slave 73* (Na tekstu psaltira i Mukâ)

Pariški zbornik (Pariz, Bibliothèque Nationale *Slave 73*), nazvan još i *Borislavićev* po pisaru Grguru Borislaviću iz modruške Gorice pergamentni je glagoljski kodeks iz 1375. godine. Taj rukopis među hrvatskoglagojskima zauzima posebno mjesto, ponajprije kao najstariji očuvani zbornik; zatim kao jedini hrvatskoglagojski kodeks vezan za Šibenik, te kao jedini dosad poznati rukopis pisan za redovnice. Vjerojatno je zbog namjene teksta redovnicama koje nisu znale crkvenoslavenski jezik ovaj rukopis prilično pohrvaćen za razliku od ostalih hrvatskoglagojskih brevijarskih psaltira iz istoga razdoblja koji čuvaju stariji prijevod.

Posebna je vrijednost ovoga rukopisa što sadrži prijevod biblijskih knjiga i drugih tekstova koji se razlikuje od većine tadašnjih hrvatskoglagojskih liturgijskih rukopisa, svjedočeći da smo već u 14. stoljeću imali dva različita prijevoda Psaltira i Muka: stariji brevijarski i misalski većinom prema grčkoj *Septuaginti*, te noviji prijevod prema *Vulgati*. U radu se analizira leksik rukopisa u usporedbi sa starijim hrvatskoglagojskim prijevodom. Uočeno je da je prevoditelj ovoga rukopisa nastojao izbjegavati manje poznate riječi unoseći razumljivije čakavizme: *ere, gdi, ča, zač, mocira, postol'* umjesto *êko, idêže, eže, vskuû, oploti, sapogb* itd. Pritom ipak, primjerice, u psaltiru nije u potpunosti izmijenio sve lekseme, oslonivši se i na stariji hrvatskoglagojski prijevod koji je vjerojatno znao napamet.

Gljučne riječi: Pariški zbornik, leksik, crkvenoslavenski sloj, čakavski sloj, Šibenik

1. Uvod

P*ariški zbornik* (Pariz, Bibliothèque Nationale *Slave 73*), nazvan još i *Borislavićev* po pisaru Grguru Borislaviću iz modruške Gorice, pergamentni je glagoljski kodeks od 296 folija manjega formata, dimenzija 15 × 11,5 cm (Tadin 1954: 21–32, Mulc 1971: 396, Badurina Stipčević 2003: 188). Rukopis je pisan uncijalnim i poluncijalnim pismom, s po dvadeset redaka u stupcu, a u nekim tekstovima s dvadeset i jednim

retkom i prilično pohrvaćenim jezikom na frankapanskom području (Tadin 1954: 22). Kodeks je dobro očuvan u uzevu od kože i drva s metalnim kopčama, osim nagriženoga prvoga lista (Tadin 1954: 21). Taj rukopis među hrvatskoglagoljskima zauzima posebno mjesto iz više razloga: ponajprije kao najstariji očuvani zbornik iz 1375. godine; zatim kao jedini hrvatskoglagoljski kodeks vezan uz Šibenik, te jedini poznati rukopis pisan za redovnice. Nadalje, premda zbornici većinom sadrže neliturgijsko štivo, apokrifne, legende svetaca, crkvene govore, propovijedi, pjesme i drugo, *Pariški* ima i biblijsko-liturgijske tekstove, ponajprije psaltir i muke. Ti su tekstovi znatno pomlađeni u odnosu na druge hrvatskoglagoljske misale i brevijare 14. i 15. stoljeća. Stoga *Pariški zbornik* možemo definirati kao hrvatskoglagoljski rukopis koji je u 14. stoljeću najviše kroatiziran, tj. pisan mješavinom crkvenoslavenskoga i čakavskoga jezika.

Ovaj su rukopis pisale tri ruke, a najveći je dio prepisao Grgur Borislavić, ‘Skaz’ o dvanaest suhih petaka, kolofon, psaltir (f. 1v–209r), *Muku sv. Margarite* i četiri Muke (f. 238r–280v). Misalski je dio (f. 209v–237v i 281r–284r) prepisao pisar Stipan čije je ime spomenuto u *memento vivorum* f. 216r: *tu pomeni živie imenu eže hočb pomeni g(ospod)i rabi i r(a)bine tvoe i stipana pisca*, a neke je tekstove pisao i ‘prvad Mikula’ iz Istre f. 285r–296r (Badurina Stipčević 2014:139). Glavni je pisac (pisar) svoje ime, Grgur, kao i vrijedne podatke o rukopisu ostavio u kolofonu f. 1v: *V’ lēto g(ospod) na roeniē ‘čřñđ’ (=1375) miseca mar’ča ‘b’ (=2) d(b)n Sie knigi pisah’ é grēgorii s(i)nb mar’tina borislaviča is’ modruš’ s’ gorice Komu e smr’tb mati otač’stvo grob’ a bog(a)tstvo grisi Prizidnicam’ cr(b)kve s(veta)go ūliēna ot šibenika i Zato ki e čisti budete ne klnite me pokoli ne piše d(u)h’ s(ve)ti na ruka grēšna spravljajuče čtite i m(o)lite b(og)a za vsēh’ am(e)nb*. Kolofon *Pariškoga zbornika* kao i kalendar sa svećakim imenima svojstvenim za dalmatinske gradove (Dujam, Ivan, Dunat, Krsogon, Zoilo) te neki glagolski oblici samo u ženskom rodu, npr.: *grēšila, stvorila* potvrđuju da je rukopis bio namijenjen redovnicama u Šibeniku, tj. prizidnicama crkve sv. Julijana (Tadin 1954: 24). Ta se crkva prvi put spominje 14. siječnja 1371. godine u oporuci Ivana Ježevića iz Šibenika. Uz crkvu sv. Julijana u središtu Šibenika koja je stradala u savezničkom bombardiranju 1944. godine i danas je u ruševnom stanju su u prizidanoj zgradi najmanje dva stoljeća živjele redovnice (Tadin 1954: 30). Osim šibenskoga područja izraz *prizidnice* postoji i na Čiovu: crkva Naše Gospe Prizidnice nalazi se na južnoj strani otoka Čiova u Prizidnicama u mjestu Slatine (<https://smn.hr/crkva-gospe-od-prizidnice>).

Nakon što je Francuska nacionalna knjižnica nabavila *Pariški zbornik* iz Španjolske 1951. godine, mnogi su filolozi pomno istraživali pojedine njegove tekstove kako bi ga smjestili u kontekst hrvatske srednjovjekovne pismenosti, liturgije i književnosti, ponajprije Marin Tadin koji ga je prvi opisao, ali i Josip Leonard Tandarić, Anica Nazor, Vesna Badurina Stipčević.

Prema liturgijskim i tekstološkim istraživanjima ovaj zbornik zauzima posebno mjesto među hrvatskoglagoljskim rukopisima. Kao najveća osobitost ističu se misni red i

kanon, predstavnici „prvotne redakcije glagoljaškoga sakramentara u Hrvatskoj,, nastale prije franjevačke reforme u 13. stoljeću (Tandarić 1993: 110). Rukopis sadrži i prijevode psaltira, kantika i četiriju *Muka* tako dosljedno prevedene prema latinskom *Vulgatinu* prijevodu kao ni u jednom drugom hrvatskoglagojskom spomeniku te su „... iznova prevedeni s *Vulgate* na hrvatski tip crkvenoslavenskoga jezika, a nije sačuvan raniji prijevod sa LXX,, (Tandarić 1993: 276). *Pariški zbornik* (dalje CPar) rijetkost je među hrvatskoglagojskim rukopisima i po vrsti, kao posebna vrsta časoslova, tzv. *Libor horarum*, Knjiga časova ili Mali časoslov. Skraćeni časoslovi kojima je sadržajna okosnica psaltir, s dodanim komunalom, službama Marijinim, službama za pokojne i kalendarom, nastajali su u srednjem vijeku često na narodnim jezicima za redovnice i laike koji nisu znali latinski. Osim *Pariškoga zbornika*, među hrvatskoglagojskim rukopisima ovdje se ubrajaju još *Lobkovicov psaltir* iz 1359. godine, *Akademijin brevijar* iz 1384. godine (Šimić 2014) te tiskani *Kožičićev oficij rimski* iz 1530. godine (Pantelić 1980: 362). Premda istoga sadržaja, zanimljivo je da se ova četiri kodeksa u literaturi posve različito imenuju: psaltir, brevijar, zbornik i oficij. Ovakvi su kodeksi nastali vjerojatno kao putni priručnici za misionarske potrebe. Misionari su naime, sa sobom uvijek nosili brevijare koji su morali preuzeti i funkciju misala pa su tako oblikovani ovakvi kodeksi (Tomić 2014: 144).

Pariški zbornik sadrži liturgijske i biblijske tekstove, kao i neke neliturgijske molitve, apokrifne sastave: *Legendu o dvanaest petaka* (Nazor 1995–1996: 289–302), poslanicu o štovanju nedjelje, apokrifno *Pseudo-Matejevo evanđelje* te *Muku sv. Margarite* (Badurina Stipčević 2016). Od biblijskih tekstova treba istaknuti psaltir (f. 9r–125v), kantike i liturgijske himne (f. 125v–134v), te Himan sv. Ambrozija (f. 134v–137v)¹ i tekstove *Muke Kristove*. Po tematsko-sadržajnoj strukturi CPar je prvi primjer ranije razvojne faze hrvatskoglagojskih zborničkih kompilacija u kojima se pretežno liturgijski repertorij postupno proširuje i obogaćuje neliturgijskim tekstovima (Hercigonja 1975: 131–132, Petrović 1989: 161, Badurina Stipčević 2014: 139). Redosljed kantika u *Pariškom zborniku*, tj. zamijenjeni su osmi i deveti, razlikuje se od onoga u drugim hrvatskoglagojskim rukopisima, u tome što većina hrvatskoglagojskih psaltira slijedi redosljed istočne Crkve, dok je u CPar redosljed prema upotrebi u zapadnoj Crkvi (Tadin 1954: 25).

Pariški zbornik jedan je od najznačajnijih spomenika glagoljske tradicije u šibenskom kraju. „Prodiranje i upotreba glagoljice na privatnopravnom području toga kraja, a ne samo u crkvi, ima svoje korijene u davnom srednjem vijeku, kada su benediktinci prevodili i prepisivali prve liturgijske kodekse, bili prvi učitelji naroda u privatnom i javnom životu“ (Pantelić 1960: 166). Osim benediktinaca, glagoljicu na ovom području njeguju franjevci trećoreci glagoljaši djelujući od 15. stoljeća u Prviću i Sustipanču (Pantelić 1960: 166). Iz Prvić Luke i Šepurina na otoku Prviću očuvane su mnoge

¹ Ovaj rad je napisan na temelju fotografija rukopisa koje se nalaze u arhivu Staroslavenskoga instituta. Sastavni dio psaltira je i Himan sv. Ambrozija, što potvrđuje bilješka na f. 137v *dovlê e saltir*.

franjevačke glagoljične oporuke (Runje 2012: 111). Glagoljaški je podmladak svoje obrazovanje primao od starijih popova glagoljaša, najvjerojatnije u Prvić Luci. Kasnije (1564.) je za glagoljaše otvoreno sjemenište u Šibeniku koje je nakon kraćega prekida obnovljeno početkom 17. stoljeća pod upravom I. T. Mrnavića (Šupuk 1957: 11; Kovačić 1991: 59–87). „Počeci glagoljice u Šibeniku ‘gube se u magli srednjega vijeka’, ali sigurno tim pismom je prvi put zabilježena hrvatska riječ ovoga kraja“ (Šupuk 1957: 8). Nažalost, iz starijega se razdoblja malo što očuvalo, npr.: od epigrafskih spomenika *Plastovski ulomak* s prijelaza iz 11. u 12. stoljeće (Fučić 1982: 281), te nekoliko fragmenata iz Berčićeve zbirke glagoljskih rukopisa iz 13. i 14. stoljeća (Šupuk 1957: 10, Milčetić 1955: 109–110). U Štefanićevoj su hrestomatiji glagoljskih rukopisa samo dva s otoka Prvića kod Šibenika: komad lista misala iz 15. stoljeća te Oficij od sedam žalosti i pjesma o tri kralja iz 18. stoljeća (Štefanić 1969: 82 i 165). Berčićeva zbirka prema izdanju Svetlane O. Vjalove sadrži najmanje devet fragmenata iz okolice Šibenika. Od toga je njih osam s otoka Prvića i jedan iz Šibenika, a među njima je šest fragmenata brevijara i tri fragmenta misala. Pet je iz 13/14. stoljeća, a četiri iz 15. stoljeća (Vjalova 2000: 4–7 i 73–76). Ti podaci govore da je i na šibenskom području bilo mnogo glagoljskih rukopisa, ali se nisu sačuvali kao cjeloviti kodeksi. O dubokoj ukorijenjenosti glagoljice i svakodnevnoj upotrebi na ovom području govore i brojne isprave iz razdoblja od 16. do 18. stoljeća (Šupuk 1957).

2. Leksik hrvatskoglagoljskih rukopisa

Leksik je hrvatskoga crkvenoslavenskoga jezika višeslojan i sastavljen od slavenškoga i neslavenskoga elementa. Najstariji su slavenski leksemi praslavenskoga porijekla, zatim crkvenoslavenskoga, moravizama, ohridizama, preslavizama do hrvatskoga, a strani slojevi koji su se nataložili prilikom prevođenja su: ponajprije grecizmi i latinizmi, germanizmi, protobugarizmi, mađarizmi itd. Ovi su slojevi različiti od teksta do teksta, što ovisi o više čimbenika, ponajprije o starini teksta i mjestu pisanja, o sadržaju, o namjeni teksta, o porijeklu pisara itd.

Najveći je dio leksika hrvatskoglagoljskih tekstova zajednički hrvatskomu crkvenoslavenskomu i čakavskomu, što je uobičajena osobina diglosijskih situacija. Osobito je istaknuto obilježje diglosije postojanje parova leksema, od kojih jedan pripada višoj, a drugi nižoj inačici. Ti leksemi označuju uobičajene pojmove i stvari koje se često rabe u obje inačice, a čija uporaba automatski svrstava izričaj u kojem se pojavljuju u višu ili nižu inačicu. To vrijedi i za hrvatski crkvenoslavenski i čakavski. Navodimo za ilustraciju nekoliko takvih parova: *egda* : *kada*, *glagolati* : *govoriti*, *aće* : *ako*, *što* : *ča*, *egože* : *koga*, *cêsarstvo* : *kralevstvo*, *vražda* : *nepriêtelstvo* itd. Čest je slučaj da pisari u rubrikama, koje su pisane govornim hrvatskim jezikom, rabe hrvatsku riječ, a da u liturgijskom tekstu, katkad i u istom retku, imaju crkvenoslavensku istoznačnicu (HCJ 2014: 19).

U tekstovima nalazimo dvije vrste takvih leksičkih parova, tj. sinonima: staro / novo, tuđica / domaća riječ. Kad je riječ o kategoriji staro/novo treba napomenuti da mlađe leksičke slojeve katkad nalazimo i u starijim prijevodima, kao što još češće starije leksičke slojeve susrećemo u novijim prijevodima prema latinskomu. Riječi koje uočavamo u starijim prijevodima u 14. su stoljeću posve sigurno pripadale crkvenoslavenskom književnom jeziku, a ne govornom: *sudii, balʹstvo, svédételʹstvo, črbtogh, hodataistvo-vati, réšʹnyʹ*. U mlađim se rukopisima one zamjenjuju hrvatskim inačicama: *sudacʹ, lékarstvo, svidočastvo, istinanʹ* itd. Razlog takvom postupku treba tražiti u stavovima i postupcima prevoditelja, a ne u njihovu neznanju. Ovakvi su primjeri zamijećeni u misalima i brevijarima: riječ *lihoimʹcʹ* koja se pojavljuje u MVat₄ u MNov 46b zamijenjena je s *lakomi*, a riječ *šʹnyʹmʹ* iz MVat₄ 69c, u MNov 71a zamjenjuje narodni izraz *viče*. Umjesto primjera *s drʹkolami* iz MVat₄ 80b, MNov i CPar imaju leksičku dubletu *z dréviemʹ* MNov 81a, odnosno *s drviemʹ* CPar 249v (Mc 14,48), dok je u MLab₁ 143c na mjestu *drʹkolami* potvrđen sinonim *palicami*. Međutim to ne mora značiti da pojedini rukopis na drugom biblijskom mjestu nema ovaj stariji leksem, npr. CPar ima *s drʹkolami* 241r. Moravizam *dréve* zamjenjuje se s *préžde* BrVO 361d, BrN₂ 69a, odnosno *préje* BrVat₅ 177b. Kad je riječ o leksičkim parovima tuđica / domaća riječ, navedimo samo nekoliko primjera, odnosno razlika između većine hrvatskoglagoljskih rukopisa i *Pariškoga zbornika*: *skudelnika / lončara, paska / vazamʹ, mura / masti, elionʹškuû / maslinsku*. Katkad na istom biblijskom mjestu nalazimo dvije, a rjeđe tri posuđenice, npr: *alvastru / škrabicu, barilʹ / ampora / lagvena, ravi / meštre*, ili dvije različite slavenske riječi, npr.: *v solilo / v zdělu, idetʹ / gredetʹ*. Iz navedenoga se može zaključiti da i među liturgijskim tekstovima postoje velike i značajne leksičke razlike, ako imamo u vidu karakter samoga teksta, a te su razlike još izraženije u neliturgijskim tekstovima u koje sve više prodiru čakavske i kajkavske jezične osobine.

3. Leksik *Pariškoga zbornika*

Prijevod *Pariškoga zbornika* već duže vrijeme privlači pozornost istraživača hrvatskoglagoljske baštine – tako je Josip Tandarić usporedivši ga s najstarijim hrvatskoglagoljskim misalom, *4. vatikanskim* – utvrdio da se misni red, a donekle i kanon, u *Pariškom zborniku* znatno razlikuje od drugih takvih tekstova u hrvatskoglagoljskim misalima. Iz te je usporedbe zaključio da je kanon mise u *Pariškom zborniku* vrlo star i da se u nekim pojedinostima, u kojima se razilazi od mlađih misala, slaže se MVat₄: *dostoénie // utežanie, ostavlenie // otpučenie, shranimʹ se // zaoděždemʹ se, vsʹ mirʹ // mirʹ, vsakoe skr bi // vséhʹ pagubʹ* (Tandarić 1993: 118).

Ostala slaganja između CPar i MVat₄:

uglemʹ goruúimʹ // kamičʹ cem ognenimʹ MRoč, MNov, MHrv i MNew
čašu žrtvi sp(a)sitelnie CPar i MVat₄ // *čašu spasitelnu* MRoč, MHrv, MNew

svetotvorče CPar i MVat₄ // *svetitelū* MRoč, MHrv, MNew
въ оставленіе грѣховъ MVat₄ i CPar // *въ отпущеніе грѣховъ* MNov, MRoč,
 MHrv.

Vesna Badurina Stipčević zaključila je da su pojedini dijelovi prilagođeni latinskomu, tj. dobro adaptirani, npr. tekstovi svih četiriju Muka: „Tekstološko uspoređivanje s Vulgatom sugerira da su ovi tekstovi ne samo vrlo dosljedno i pažljivo adaptirani, već možda iznova prevedeni s latinskoga jezika. Uočljivo je to u doslovnom, *ad verbum* prevodeњу, preuzimanju latinskih sintaktičkih konstrukcija i stranih riječi, ali i u brižnom izboru odgovarajućeg leksika. Tekst Muka u *Pariškom zborniku*, po svojim jezičnim i stilskim osobitostima, kao da se nalazi negdje između istovrsnih tekstova u mlađim hrvatskologlagoljskim misalima i onih u latiničkim lekcionarima“ (Badurina Stipčević 2001: 47).

Slično kao i Muke, i psaltir s kanticima preveden je prema *Vulgati* (Tandarić 1993: 118), za razliku od ostalih hrvatskologlagoljskih psaltira koji čuvaju stari prijevod prema *Septuaginti*, npr.: *Lobkovicov psaltir*, *Pariški psaltir* (Cod Slav 11), *Frašćičev psaltir*, te brevijarski psaltiri: *Akademijin brevijar*, *2. novljanski brevijar*, *Pašmanski brevijar* itd. Posebna je vrijednost ovoga rukopisa, dakle u tome što sadrži prijevod biblijskih knjiga i drugih tekstova različit od većine tadašnjih hrvatskologlagoljskih liturgijskih rukopisa, svjedočeći da smo već u 14. stoljeću imali dva različita prijevoda (primjerice psaltira: stariji brevijarski većinom prema grčkoj *Septuaginti*, te noviji prijevod prema *Vulgati*). Na leksičkoj razini u psaltirskom prijevodu *Pariškoga zbornika* očuvani su ostaci starijega hrvatskologlagoljskog prijevoda, tj. grecizmi potvrđeni u svim našim psaltirima: *aerънь*, *aspida*, *dѣmunъ*, *дбѣвалъ*, *erodievъ*, *ikoniѣ*, *isopъ*, *kasiѣ*, *krotopъ*, *olokavtomatъ*, *onagrъ* itd. Drugi se pojavljuju u starijoj i mlađoj varijanti, npr.: *adъ* / *pakalъ*, *erѣi* / *sv(e)itelъ*, *trъpeza* / *stolъ*, *upostasъ* / *imѣnie*, *idolъ* / *podobie*, *skandѣlъ* / *sablazнь*. Osim toga, prevoditelj psaltira ovoga zbornika nastojao je izbjegavati manje poznate riječi unoseći razumljivije čakavizme: *ere*, *gdi*, *ča*, *zač*, *mocira*, *postol'* umjesto *ѣko*, *ideže*, *eže*, *vskuū*, *oploti*, *sapogъ* itd. (Šimić 2003: 287). Pritom ipak nije u potpunosti izmijenio sve lekseme, oslonivši se i na stariji prijevod hrvatskologlagoljskoga psaltira koji je vjerojatno znao napamet. Slično je ustanovio i Tandarić za tekst molitve uz pokrivanje kaleža koja u brevijarima isto kao i u *Pariškom zborniku*, dolazi u prijevodu prema *Septuaginti*, a ne prema *Vulgati* (Tandarić 1993: 114).

Na temelju dosadašnjih istraživanja zaključeno je da su neki leksemi koji su u većini hrvatskologlagoljskih psaltira doslovno prevedeni prema grčkomu, u CPar prilagođeni latinskomu, što ne znači da su potpuno zamijenjeni svi grecizmi iz staroga prijevoda (Šimić 2003: 278–279). Tako su primjerice očuvani neki arhaični leksemi, grecizmi karakteristični za hrvatskologlagoljsku maticu, koji su i u *Sinajskom psaltiru* zamijenjeni slavenskim ekvivalentima, npr. *olokavtomatъ*.²

² Suprotno tomu, uočeno je da u nekim primjerima jedino *Pariški zbornik* ima romanizam, a svi ostali hrvatskologlagoljski psaltiri grecizam: *župelъ* // *sul furbъ* (Ps 10, 6).

Zanimljivo je da su antifone i versi u ovom rukopisu pisani starijim jezikom od onih u samom tekstu psalama. Vjerojatno preuzete iz predloška s kojega je prepisivano, npr.: *An(tiponъ) Vzlûblû te g(ospod)i krêpostъ moê êko ti prosvêcaesi svêtilnikъ moi b(ož)e moi prosv(ê)ti tmou B(e)r(a)š(b) Polu noći vstaêhъ i s sudbahaъ pravdi* 20v. U psalmima je êko redovito zamijenjeno s *k(a)ko* dok je u antifonama ostavljeno êko: *An(tiponъ) Iscêli d(u)šu mou êko sьgrêsihъ te bê* 40r, *Bit(atorie) Poklonêm'(se) g(ospode)vê êko ta stvori ni* 58v, *B(e)r(a)š(b) Êko čudesa s' <tvori>* 85v, *An(tiponъ) Êko bl(a)gъ êko vъ v(ê)kъ m(i)l(o)stъ ego B(e)r(a)š(b) Vspoite n(a)mъ* 117r itd. U sljedećem je primjeru: *An(tiponъ) Nêsut' rêči ni sl(o)v(e)sa ihže ne slišetъ se gl(a)si ihъ* 21r, jedini potvrđeni stariji zamjenički oblik *ihže*, dok se drugdje redovito zamjenjuje s mlađim *kih*, npr.: *Nêsut' riči ni sl(o)v(e)sa kih' ne slišet se gl(a)si ih'* 20v. Isto se ponavlja u varijanti *c(êsar)ъ / kralъ*: *An(tiponъ) G(ospod)i silou tvoeû vzveselit' se c(êsa)rъ i o sp(a)seni tvoemъ vzraduet' se zêlo* 22r, *Otimite vrata knezi v(a)ša i v'zdvignite se vrata v(ê)čnae i vnidet' kral' sl(a)ve G'do e(stъ) sa kral' sl(a)ve g(ospod)ъ krêpakъ i silanъ g(ospod)ъ silanъ vъ rvani* 24r. Slično je i s varijantom *glagolati / govoriti*: *B(og)ъ g(ospod)ъ gl(agol)alъ estъ* 47v (antifona), tj. stariji tekst, a u samom psaltiru je uvijek *govoriti*. U antifonama je *vražiê* npr.: *An(tiponъ) Ot straha vražiê izmi g(ospod)i d(u)šu mou* 54v, a inače *nepriêtelъ*. Veznik *aêe* nalazimo samo dva puta u antifonama, a drugdje redovito *ako*: *Aêe ne g(ospod)ъ* 113r i *An(tiponъ) Aêe ne g(ospod)ъ sьziždetъ domu vsue trudet' se ziždučei B(e)r(a)š(b) B(laže)ni vsi* 113v.

Sljedeći primjeri pokazuju kako je prevoditelj *Pariškoga zbornika* sustavno prilagođavao tekst hrvatskomu jeziku, tj. tražio razumljivije izraze:³ *eliko // lûbo* (Ps 1, 3), *vskuû // začъ* (Ps 2,1, 4,3, 21,2), *êzici i lûdi // narodi i pl'ci* (Ps 2, 1), *c(êsa)ri // krali* (Ps 2, 2; 2, 6; 2, 10; 19,1 0), *azъ // ê* (Ps 2, 7; 16, 4), *skudelnika // lončara* (Ps 2, 9), *suetna // tačin* (Ps 4, 3), *êko // ere* (Ps 1, 6; 4, 4; 9, 21), *egda // gda* (Ps 4, 4; 9, 31), *suetno // tačed'no* (Ps 5, 10), *vragъ // nepriêt(e)lъ* (Ps 7, 7; 12, 3; 16, 9; 17, 4), *čto // ča* (Ps 8, 5), *dečeri // hêere* (Ps 9, 15), *êzici // narodi* (Ps 9, 16; 9, 21), *emuže // komu* (Ps 9, 28), *niči // ubogi* (Ps 9, 35), *g(lago)lete // g(o)v(o)rite* (Ps 10, 1), *vnêzapu // Nag'lo* (Ps 63, 5), *êzvi // rani* (Ps 63, 8), *oh(rъst)ъ // okolo* (Ps 11, 9; 17, 12), *nadêêh'se // upvah'* (Ps 12, 6), *ot'vrъstъ // otvoreny* (Ps 13, 3), *gnêva // žl kčine* (Ps 13, 3), *hleba // kruha* (Ps 13, 4), *boêzni / strah'* (Ps 13, 5), *srebra // pinezi* (Ps 14, 5), *uedriše se // uskoriše se* (Ps 15, 4), *utroba // boci* (Ps 15, 7), *prêd'zrêhъ // prêd'vidêh* (Ps 15, 8), *prisno, vinu // vsъgda* (Ps 15, 8), *v'ade // v'pakli* (Ps 15,10), *prepodobnomu // s(ve)tomu* (Ps 15, 10), *g(lago)li // sl(o)vesa* (Ps 16, 6), *grdinu // oholiû* (Ps 16, 10), *skumanъ // êenac'lvov'* (Ps 16, 12), *adovi // pakleni* (Ps 17, 6), *vsplanu se // vъžga se* (Ps 17, 9), *obliscaniê // ml(ъ)nie* (Ps 17, 13), *grъdihъ // oholih'* (Ps 17, 8), *ot'čr'toga // ot ložnice* (Ps 18, 6), *ispolinъ // žigant'* (Ps 18, 6), *Kaê polъza v kr'vi moei //*

³ Napomena: u navođenju ovih primjera katkad su radi preglednosti zanemarene grafijsko-fonološke pojedinosti. Prvi je primjer iz starijih hrvatskoglagoljskih prijevoda psaltira, npr. PsLob, PsPar, a drugi iz CPar.

Ki prud' v kr'vi moei // (Ps 29, 10), rastrza vretiće moe // srizal' esi vriću moú (Ps 19, 12), speti // zavezani (Ps 19, 9), vĕnacъ // krunu (Ps 20, 4), skudelъ // črĕp' (Ps 21, 16), gr' tanu // dušnikom' (Ps 21, 16), rizi // sviti (Ps 21, 19), manъtize // svitu (Ps 21, 19), uničiži // po-gr' di (Ps 21, 25), trbpezu // stol' (Ps 22, 5), vselenaĕ // s' vitъ (Ps 23, 1), v' brani // vъ rvani (Ps 23, 8), konobъ // lonac' (Ps 59, 10), lĕto i vĕsnu // lĕto i protulĕt'e PsLob (Ps 73, 17).

Slične primjere, odnosno ponovljeni leksik, nalazimo i u drugim tekstovima ovoga rukopisa, npr. u Mukama, gdje u odnosu na većinu hrvatskoglagoljskih misala, počevši od najstarijega 4. *vatikanskoga, Pariški zbornik* ima različite lekseme: 4 *pas ka // vazam'* (Mt 26, 1–2; 26, 18), *mlъva // smetna* (Mt 26, 5), *prokaženago // gubavoga* (Mt 26, 6–7), *alvastru // škrabicu* (Mt 26, 6–7), *mura mnogocĕn nago // masti predrage* (Mt 26, 6–7), *negodovaše // raz' sr' diše se* (Mt 26, 8–9), *počto // Da začъ* (Mt 26, 8–9), *muro // mastъ* (Mt 26, 8–9), *ničĕm' // ubozimъ* (Mt 26, 8–9), *Am(e)nъ // Pravo* (Mt 26, 13; 26, 20–21, Mc 14, 8–9), *mirĕ // svitu* (Mt 26, 13), *učitel' // Mešt(a)rъ* (Mt 26, 18), *v solilo // v zdĕlu* (Mt 26, 23), *idet' // gredetъ* (Mt 26, 24), *rav' vi // meštre* (Mt 26, 25), *hlĕbъ // kruh'* (Mt 26, 26), *elion' skuû // maslinsku* (Mt 26, 30), *5 priskr' bna // žalostna* (Mt 26, 38), *byd' r' // gotov'* (Mt 26, 41), *6 vtoriceû // drugoc' (Mt 26, 42), treticeû // tretičъ* (Mt 26, 44), *lobžû // celoval' budu* (Mt 26, 48), *7 abie // tud' ĕ* (Mt 26, 49), *8 radui se rav' vi // Zdravъ meštre* (Mt 26, 49), *9 družĕ // Priĕtelu* (Mt 26, 50), *na neže // načъ* (Mt 26, 50), *10 knigi // pisma* (Mt 26, 56), *vlaspimiû // psost* (Mt 26, 65), *11 jĕmunu // sudcu* (Mt 27, 2), *sĕtiû // zamačnicom'* (Mt 27, 5), *svĕt // viĕe* (Mt 27, 7), *selo // nivu* (Mt 27, 7), *12 skudĕlničĕ // lončarevu* (Mt 27, 7), *svezanago // uznika* (Mt 27, 15), *voini // vitezi* (Mt 27, 27) itd.

⁴ Primjeri se navode prema najstarijemu hrvatskoglagoljskom misalu, 4. *vatikanskom* iz sredine 14. stoljeća.

⁵ Treba spomenuti da se u ovoj leksičkoj varijanti s *Pariškim zbornikom* slažu sljedeći hrvatskoglagoljski misali: MRoč, MNov, MVat₈, MBerl, MLab₁, MNew, MOxf₂, MVb₁, MVb₂, MSenj i P, dok stariju varijantu imaju: MHrv, MKoph, MLab₂ (v. ŠIMIĆ 2000: 95).

⁶ U ovom se primjeru s *Pariškim zbornikom* podudaraju sljedeći misali: MRoč, MHrv, MVb₂, dok se većina ostalih slaže s MVat₄, osim MSenj koji ima *priprav(a)nъ*.

⁷ Ovdje CPar prati većina misala, npr. MRoč, MNov, MBerl, MHrv, MSenj, dok stariju varijantu imaju MKoph i MLab₂.

⁸ Starocrkvenoslavenizam *abie* su neki mlađi misali zamijenili hrvatskim *tadae*, npr. MHrv, dok CPar vjerojatno pogrešno prevodi *tudie*, a time pokazuje sličnosti s MNew i MSenj koji imaju isti leksem.

⁹ Na ovom mjestu *zdravъ* ima većina misala, npr.: MRoč, MNov, MBerl, MHrv, MNew, dok *radui se* imaju samo MKoph i MLab₂, *rav' vi* ima većina misala, osim MRoč, MLab₁ i MLab₂ koji imaju *učitelû*, dok se s CPar najbolje slaže MNew koji ima *moistre*.

¹⁰ Na ovom biblijskom mjestu CPar najbolje prati MNew koji ima također čakavski oblik *načъ*, dok se s MVat₄ slaže jedino MOxf₁ i MVb₂, a većina ostalih misala ima *na čto*.

¹¹ Na ovom se biblijskom mjestu svi misali leksički podudaraju s MVat₄, osim MHrv koji ima *oholostъ*.

¹² Leksem *nivu* na ovom mjestu imaju: MNov, MVat₈, MBerl, MHrv, MOxf₁, MNew, MVb₁, MVb₂, MSenj i P, dok starije *selo* imaju: MRoč, MLab₁, MKoph, MLab₂ i MOxf₂.

Iz iznesenih je primjera vidljivo da prevoditelj *Pariškoga zbornika* katkad za dva različita starija leksema (vjerojatno manje poznata u govoru) uzima jedan noviji, npr.: *učitelj* i *ravvi* // *meštarъ*. Katkad u prijevodima Muka, slično kao i u tekstu psaltira, prevoditelj ipak ostavlja pojedine arhaizme, npr. moravizam *s dr kolami* (Mt 26, 47; 26, 55), grecizam *akeldemak* (Mt 27, 8).

Valja napomenuti da se *Pariški zbornik* u psaltiru na nekim mjestima podudara s *Mavrovim brevijarom* iz 1460. godine (Pantelić 1965; Šimić 2004), za razliku od svih ostalih hrvatskoglagojskih psaltira, npr.: *êko* // *k(ako)* (Ps 1, 4; 2, 9; 10, 1; 16, 8; 17, 43; 20, 10), *g(lago)lete* // *gov(o)rite* (Ps 4, 5; 10, 1; 11, 3; 11, 6; 16, 4; 16, 10), *aće* // *ako* (Ps 7, 5; 13, 2), *iže* // *ki* (Ps 15; 3), *ni* // *n(a)sъ* (Ps 19, 10), *vspou* // *vshv(a)lû* (Ps 21, 23).

4. Rijetke riječi u *Pariškom zborniku*

Da je *Pariški zbornik* iznimno zanimljiv po svom prijevodu, odnosno leksiku, potvrđuje i činjenica da se nalazi među četiri hrvatskoglagojska rukopisa u građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* koje je Johannes Reinhart izdvojio kao one s rijetkim riječima, tj. onima koje se ne pojavljuju ni u *Slovníku*, ni *Miklošičevu* ni u *Akademijinu rječniku*, uz 2. novljanski brevijar, *Brevijar Vida Omišljanina* i *Frašćićev psaltir*. Rijetke riječi u CPar su: *beč' stvo*, *bubnačnica*, *večeratelnica*, *vz' ečevati*, *vzloviti*, *vménevatí*, *voždъbъ*, *vskliknutie*, *vsponositi*, *vstanutie*, *vъzd' hovati*, *gbotrъ*, *glumka*, *etamъskъ*, *zagresti*, *zazviznuti* (Reinhart 2017:162). Osim navedenih leksema koji se nalaze u prva dva objavljena sveska *Rječnika*, u CPar nalazimo i druge rijetke riječi koje nisu potvrđene u ostalim hrvatskoglagojskim rukopisima, npr.:

- *barilъ*, 'vrč': *usrêcet' vaû č(lovê)kъ barilъ vode nose* CPar 254r (L 22, 10), *v' am porê* MVat₄ 83c, *v' ampori* MNov 83b, *vъ amporê* MRoč 72b, sim. (Mc 14, 13): *baril'* CPar 247v, *v lagvenê* MVat₄ 79b, *vъ vidri* MNov 80a, *vъ an porê* MRoč 68b /jedino u CPar *barilъ*/ Za pojedine lekseme iz odabranoga sloja nije jednostavno utvrditi porijeklo, npr. za *barilъ*, to je mediteranska riječ, vjerojatno potječe iz grčkoga. *Baril*, *lagvena* i *kopanja* prilično su poznati nazivi za posude, zajednička osobina sjeverozapadnoga pojasa južnoslavenskih jezika, tj. slovenskoga, kajkavskoga, čakavskoga i šćakavskoga (Neweklowsky 1987: 10).
- *ežъ*, *gori visokie elenem' k(a)menъ pribêžiče zecem* PsFr 88d, *zaicem'* PsPar 60r, BrAc 24c, *zaecêm'* PsLob 68r, *ežemъ* CPar 90 r/v (Ps 103, 18). Jedina potvrda u građi za *Rječnik*. Razlika u nazivu životinje je nastala zbog usklađivanja prijevoda prema *Vulgati*, gdje je *erinaciis*.
- *žigantъ*, *V'zradova se k(a)ko žigant' teči put'* (Ps 18, 6) ovaj romanizam grčkoga porijekla u značenju 'div', 'orijaš' nije potvrđen u *Slovníku* ni u *Miklošičevu rječniku*, a od hrvatskoglagojskih se rukopisa najčešće pojavljuje u CPar, koji redovito ima ovu inačicu za *ispolinъ* u drugim rukopisima: PsLob i PsPar *ispolinъ*. *Žigantъ* se, uz CPar, pojavljuje još jedino u BrVat₆, BrPm i BrBar

(RCJHR II:561). Prema Akademijinu rječniku prva je potvrda ovoga leksema u hrvatskim tekstovima iz 16. stoljeća, tj. u Juditi Marka Marulića. Međutim hrvatskoglagoljski rukopisi, u ovom slučaju CPar, potvrđuju da se taj leksem pojavljuje znatno ranije, tj. već u 14. stoljeću.

- *mocira*, *Da začb razoril 'si mociru ego* CPar 72r (Ps 79, 12–15) stara romanska posuđenica, *mocira* (lat. *macerias*, 'suhozid oko kultiviranoga vrta') gdje svi ostali hrvatskoglagoljski psaltiri imaju slavenski izraz *oploti*, npr. PsLob 54r/v, BrAc 19b itd. Na drugom biblijskom mjestu, Ct 2,14 je očuvan još jedan sinonim, gromača: *pridi golubice moê po okanci ot k(a)m(e)ne meû gromaču* MROč 165a, MNov 207b. Leksem *mocira* vrlo se rijetko pojavljuje u građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, tj. još jedino u *Novakovu misalu*, f. 104d: *i mociroû ogradi*. Romanizam *močira* ili *mocira* očuvan je do danas na Dugom otoku i Ugljanu (Skok II: 446). I za leksem *mocira Pariški* je zbornik iznimno vrijedan izvor jer u Akademijinu rječniku pod natuknicom *moćir*, *moćira* stoji da je to nepoznata riječ, tj. „tamna značenja“. Navodi se primjer I. T. Mrnavića: *Ni za stablo haje ko silom provali nego još prodira i prike moćire i zemle razpira* s objašnjenjem: govori se o kamenu koji s vrha brda naglo pada (AR VI: 876).
- *ocvirakъ*, *Ere iskon 'čaise se kako dim' dni moi i kosti moe kako ocvirak' usah 'nuše* 87r/v (Ps 101, 4) gdje svi ostali psaltiri imaju *sahal'* npr. PsLob 66r, *sahbl'* BrPm 327d, *sahalb* BrVat₉ 200d, BrN₂ 305a: *Idê ičezu êko dimъ d(b)ni moi · i kosti moe êko sahal' sahu se – Lobkovicov psaltir* 66r. *Ocvirakъ* je jedan od leksema karakterističnih za čakavski govor modruškoga kraja, koji se danas u tim govorima izgubio pod utjecajem štokavskoga, ali se očuvao u polustoljetnoj dijaspori i to kao *ocvirak* ili *ocvarak* (Vulić 2014: 28). *Ocvirakъ* je nastao od staroslavenske osnove *cvrti* što je očuvano u kajkavskom, čakavskom i slovenskom u značenju 'rastopiti mast, salo'. Taj se izraz očuvao na Žumberku u obliku *ocvarak*, u Slavoniji kao *očvarak*, a u Istri kao *ocvirek* (Skok I: 284), a u hrvatskim povijesnim rječnicima nalazi se *ocvirek* i to kod Belostenca, Jambrešića i Stulića.
- *postolъ*, *na idumêû prostru postol' moi* (Ps 59, 10), na mjestu gdje svi psaltiri imaju arhaizam *sapogъ*, npr.: BrAc 14a, BrVat₆ 14c, BrN₂ 292a, BrN₁ 253d, CPar ima *postol'*. Također i L 22,35–36 CPar 255v ima isti leksem: *gda poslah' v(a)sъ bez 'vrêcice i taške i postolovъ* gdje ostali rukopisi imaju *bez sapog'* npr.: MVat₄ 84b, *bez 'sapogъ* MHRv 78c itd. U Akademijinu rječniku je zabilježeno da se postola govori u okolici Dubrovnika, a u rječnicima se spominje kod Vrančića i Jambrešića.
- *prizidnica*, *V' lêto g(ospod)na roeniê ·č'î'ň'đ' (=1375) miseca mar'ča ·b' (=2) d(b)n Sie knigi pisah' ê grêgorii s(i)ň mar'tina borislaviča is' modruš' s' gorice Komu e smr'tъ mati otač'stvo grobъ a bog(a)tstvo grisi Prizidnicam'*

cr(b)kve s(veta)go ūliēna ot šibenika... Prema Akademijinu rječniku riječ je nejasna značenja, a potvrđena je jedino kod Mrnavića: *Razbojnici ... k carskoj prizidnici smiono dotrkuju* (AR XII: 223).

- škrabica, ‘posudica’, ‘kutijica’, *pride žena imêûci škrabicu masti* CPar 247r, *alvastru* MVat₄ 73c (Mt 26,7), izvedenica je od starocrkvenoslavenskoga *kra-bji*, a može biti posuđenica iz latinskoga *corbis*. Leksem je potvrđen u *Naručniku plebanuševu* senjskom izdanju iz 1507. godine, a u hrvatskih se pisaca pojavljuje kod Zoranića, dok je kod Hektorovića inačica *skrabijica*. Leksem je poznat u govoru Dubrovnika i u sjevernoj Hrvatskoj (Skok III: 401). U obliku *škrablja* potvrđen je izraz u sjeverozapadnom pojasu južnoslavenskih jezika (Neweklowsky 1987: 197). Leksem škrabica potvrđen je i u *Novom testamentu* Antona Dalmatina: *škrabicu predrage pomasti*, a od rječnika u Vitezovićeveu i Stulićeveu.
- šoštarъ, ‘postolar’, *lêta b(o)žie č̣îñẓ̌ (=1379) kada ê prv(a)dъ mikula na lin’darê pisahъ tu ep(isto)liû a plati û petrъ moistra êkova šoš’tara s(i)нь* CPar 294r. U CPar u kolofonu prvada Mikule nalazimo i jedinu potvrdu za leksem *šoštar*, mogući kajkavizam u našim rukopisima. Leksem *šoštar* potvrđen je i u *Modruškom urbaru* iz 1486. godine, a od rječnika kod Habelića i Belostenca.
- taška, ‘torba’, ‘vrećica’: *Gda poslah ’v(a)sъ bez ’vrêcice i taške* CPar 255v (L 22, 35–36), *bes piri* MVat₄ 84b, *vazmi takoe i tašku* CPar 255v (L 22, 35–36), *piru* MVat₄ 84b (lat. pera) (jedina potvrda u Rječniku CPar). Leksem *taska*, *taška* može u hrvatskim govorima biti posuđenica iz germanskoga, a u Dalmaciji iz talijanskoga *tasca*. Sličan primjer kao u *Pariškom zborniku* nalazimo i u *Zadarskom lektionaru*: *ne htijte nositi vrićicu ni tasku* (Skok III: 445). Slično je i u prijevodu Antona Dalmatina: *Kada vas poslah prez vriće i prez taške*. Leksem *taška* je među hrvatskim povijesnim rječnicima zabilježen kod Habelića, Vitezovića i Belostenca, a spominje se i kod Nikše Ranjine (AR XVIII: 113).

5. Zaključak

Pariškom ili *Borislavićeveu zborniku* među hrvatskologoljskim zbornicima pripada posebno mjesto iz više razloga: ponajprije je to najstariji očuvani zbornik iz 1375. godine; zatim jedini hrvatskologoljski kodeks vezan za Šibenik, te jedini poznati rukopis pisan za redovnice. *Pariški je zbornik* iznimno vrijedan rukopis za hrvatskologoljsku književnost jer sadrži prijevod biblijskih knjiga i drugih tekstova koji se razlikuje od većine tadašnjih hrvatskologoljskih rukopisa, svjedočeći da smo već u 14. stoljeću imali dva različita prijevoda (primjerice Psaltira i Muka): stariji brevijarski i misalski većinom prema grčkoj *Septuaginti*, te noviji prijevod prema *Vulgati*.

U radu je razrađen leksik rukopisa u usporedbi sa starijim hrvatskologoljskim prijevodom. Uočeno je da je prevoditelj ovoga rukopisa nastojao izbjegavati manje poznate

riječi unoseći razumljivije čakavizme: *ere, gdi, ča, zač, mocira, postol'* umjesto *éko, idéže, eže, vskuú, oploti, sapogb* itd. Pritom ipak, primjerice u psaltiru, nije u potpunosti izmijenio sve lekseme, oslonivši se i na stariji hrvatskologoljski prijevod koji je vjerojatno znao napamet.

Na temelju provedena istraživanja leksičke razine u *Pariškom zborniku* može se zaključiti da je prevoditelj ovoga rukopisa pred sobom imao jedan stariji hrvatskologoljski prijevod, latinski tekst, a možda i mlađi hrvatskologoljski tekst. To se može pretpostaviti jer se u pojedinim biblijskim mjestima slaže s mlađim hrvatskologoljskim rukopisima, primjerice *Newyorškim misalom* i *Mavrovim brevijarom*. Vrijednost *Pariškoga zbornika* za leksik hrvatskoga jezika i dijalektologije je i u tome što se u njemu potvrđene pojedine rijetke riječi kojih nema u drugim hrvatskologoljskim rukopisima, npr: *barilb, beč 'stvo, bubnačnica, večeratelnica, vz 'ečevati, vzloviti, vménevati, vožd'bnь, vskliknutie, vsponositi, vstanutie, vьzd 'hovati, gbotrь, glumka, ežb, etamьskь, zagresti, zazviznuti, šoštarь, taška*, a neke se ovdje pojavljuju prvi put, npr.: *žigantь*.

U *Pariškom zborniku* tekst je prepisivan sa starijega predloška pisanoga crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije, koji se u ovom prijepisu pohrvaćuje, ali ne posve dosljedno, tako da supostoje stariji i mlađi jezični elementi iz obaju sustava, tj. staroslavenskoga i hrvatskoga. Prema klasifikaciji Stjepana Damjanovića, ovaj rukopis pripada hrvatsko-staroslavenskomu idiomu, tj. miješanom tipu jezika sastavljenom od staroslavenskih i starohrvatskih elemenata, pri čemu je došlo do njihove naizmjenične uporabe u istom tekstu, čak i u istoj rečenici. Hrvatska redakcija crkvenoslavenskoga jezika nije nastala samo kao utjecaj narodnoga jezika na staroslavenski, nego kao postupna integracija elemenata narodnoga jezika u staroslavenski jezik, što se dobro očituje u ovom tekstu.

Važno je spomenuti da se među svim hrvatskologoljskim rukopisima u građi za *Rječnik hrvatske redakcije crkvenoslavenskoga jezika* Šibenik spominje jedino u ovom zborniku. Ovo je najveći hrvatskologoljski rukopis vezan za Šibenik i jedini za koji se zna da je pisan za ženski samostan, tj. za *prizidnice* crkve sv. Julijana. Vjerojatno je radi namjene teksta redovnicama koje nisu znale crkvenoslavenski jezik ovaj rukopis prilično pohrvaćen, za razliku od ostalih hrvatskologoljskih psaltira u brevijarima koji čuvaju stariji prijevod. Redovnice su u to vrijeme najvjerojatnije slušale i čitale božju riječ na hrvatskom jeziku, jer je poznato da u Šibeniku u 17. stoljeću ni redovnice ni plemićke djevojke u benediktinskom samostanu nisu znale talijanski, nego samo hrvatski.

Izvori

- BrVO – *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 3.*
- BrAc – *Akademijin brevijar*, oko 1384., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *III c 12.*
- BrVat₅ – *5. vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg illir. 5.*
- BrVat₆ – *6. vatikanski brevijar*, sredina 14. st., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg illir. 6.*
- BrPm – *Pašmanski brevijar*, druga polovica 14. st. i 15. st., Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, sign. *III b 10.*
- BrN₁ – *1. novljanski brevijar*, 1459., Novi Vinodolski, Župni ured.
- BrVat₁₉ – *19. vatikanski brevijar*, 1465., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Vat. Slav. 19.*
- BrN₂ – *2. novljanski brevijar*, 1495., Novi Vinodolski, Župni ured.
- CPar – *Pariški zbornik*, 1375., Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. *Slave 73.*
- MVat₄ – *4. vatikanski misal*, najstariji hrvatskoglagoljski misal s početka 14. stoljeća, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 4.*
- MNov – *Novakov misal*, 1368., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 8.*
- MKoph – *Kopenhagenski misal*, kraj 14. st., Kopenhagen, Det Kongelige Bibliotek, sign. *Ny kongelig Samling 41b.*
- MBerl – *Berlinski misal*, 1402., Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin, sign. *Ms. Ham. 444.*
- MHrv – *Misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, oko 1404., Carigrad, Topkapi Saray.
- MRoč – *Ročki misal*, 1420., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav 4.*
- MVat₈ – *8. vatikanski misal*, 1435., Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 8.*
- MNew – *Newyorški misal*, sredina 15. st., New York, The Pierpont Morgan Library, sign. *M. 931.*
- MLab₁ – *1. ljubljanski misal*, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 162.*
- MLab₂ – *2. ljubljanski misal*, 15. st., Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 164.*
- MOxf₁ – *1. Oxfordski misal*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *Ms. Canon. Lit. 373.*
- MOxf₂ – *2. Oxfordski misal*, 15. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *Ms. Canon. Lit. 349.*
- MVb₁ – *1. vrbnički misal*, 1456., Vrbnik, Župni ured.
- MVb₂ – *2. vrbnički misal*, 1462.–1463., Vrbnik, Župni ured.
- P – *Prvotisak misala*, tiskan 1483. godine, mjesto tiskanja nepoznato.
- MSenj – *Senjski misal*, 1494., tiskan u Senju.

PsLob – *Lobkovicov psaltir*, 1359., Prag, Státní knihovna (Lobkovičká knihovna), sign. XXIII G 67.

PsPar – *Pariški kodeks* (zbornik), 14. stoljeće, Pariz, Bibliothèque Nationale, sign. *Slave 11*.

PsFr – *Fraščićeov psaltir (Psalterium Vindobonense)*, 1463., Beč, Österreichische Nationalbibliothek, sign. *Cod. slav. 77*.

Literatura

Badurina Stipčević, Vesna. 2001. Tekstološke odrednice hrvatskoglagoljske Muke Kristove. U: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture : zbornik radova međunarodnog znanstvenog simpozija održanog 2000. u Zadru* [ur. Jozo Čikeš]. Zagreb: Udruga Pasijska baština. 41–51.

Badurina Stipčević, Vesna. 2003. Toponim *Kalvarija* u hrvatskim biblijskim prijevodi-ma. U: *Muka kao nepresušno nadahnuće kulture : zbornik radova 3. Međunarodnog znanstvenog simpozija, s temom: Križni putevi, Kalvarije i Velikotjedne procesije kod Hrvata, Vrbnik-Krk, 25.-28. 4. 2002.* [ur. J. Čikeš]. Zagreb: Udruga Pasijska baština, 185–196.

Badurina Stipčević, Vesna. 2014. *Muka Kristova po Marku* u hrvatskoglagoljskom Pariškom zborniku *Slave 73. Glagoljaška Muka Kristova. Odabrane kulturološko-filološke studije* [ur. A. Zaradija Kiš, M. Žagar]. Zagreb - Pazin: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku, Državni arhiv u Pazinu, 139–171.

Badurina Stipčević, Vesna. 2016. Prilog istraživanju ličkih glagoljskih rukopisa: *Muka svete Margarite u Pariškom zborniku Slave 73 (1375)*. U: *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva : zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu* [ur. Kuštović, Tanja; Žagar, Mateo]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 9–23.

Damjanović, Stjepan. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.

Fučić, Branko. 1982. *Glagoljski natpisi*. Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 57. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Hercigonja, Eduard. 1975. *Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti 2*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

HČJ: Hrvatski crkvenoslavenski jezik. 2014. Gadžijeva, Sofija; Kovačević, Ana; Mihaljević, Milan; Požar, Sandra; Reinhart, Johannes; Šimić, Marinka; Vince, Jasna. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Staroslavenski institut.

Kovačić, Slavko. 1991. Katedralne škole u Dalmaciji pod mletačkom vlašću od konca 16. do početka 19. stoljeća prema biskupskim izvještajima Svetoj Stolicu. *Croatica Christiana periodica*, 15 (27), 59–87.

Mihaljević, Milan. 1997. Jezična slojevitost *Brevijara Vida Omišljanina* iz 1396. godine. *Filologija*, 29, 119–138.

Milčetić, Ivan. 1955. Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu. *Radovi staroslavenskog instituta*, 2, 93–128.

- Mulc, Ivana. 1971. Novootkriveni hrvatski glagoljski spomenici. *Slovo*, 21, 388–397.
- Nazor, Anica. 1995.-1996. Još jedan glagoljski tekst Legende o 12 petaka. *Croatica*, 42/43/44, 289–302.
- Neweklowsky, Gerhard. 1987. Lexikalische übereinstimmungen im nordwestlichen süd-slawischen. *Slavistična revija*, 35, (1), 3–16 (2), 187–209.
- Pantelić, Marija. 1960. Šibenski glagoljski spomenici od 1547. do 1774. Posebno izdanje JAZU u Zagrebu 1957, 240 + 12. Prikaz. *Slovo*, 9–10, 166–174.
- Pantelić, Marija. 1965. Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460. *Slovo*, 15–16, 94–149.
- Pantelić, Marija. 1980. Senjski Lobkovicov glagoljski kodeks iz 1359. – prototip srednjevjekovnih „Liber horarum,„ za laike. *Senjski zbornik*, 8, 355–367.
- Petrović, Ivanka. 1989. Borislavić, Grgur (Gregor, Gregorij). *Hrvatski biografski leksikon*, knj. 2. Ur. Trpimir Macan. Zagreb: JLZ Miroslav Krleža, 161.
- Reinhart, Johannes. 2017. Rijetke riječi u *Rječniku crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. *Filologija*, 68, 157–169.
- Runje, Petar. 2012. *Prema izvorima II. Rasprave i članci o hrvatskim franjevcima trećorecima glagoljašima*. Krk - Zagreb: Povijesno društvo otoka Krka, Provincijalat franjevacca trećoredaca glagoljaša.
- Šimić, Marinka. 2000. Jezik Muke po Mateju u hrvatskoglagoljskim misalima. *Slovo*, 50, 5–117.
- Šimić, Marinka. 2001. *Leksik hrvatskoglagoljskoga psaltira*. Doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Šimić, Marinka. 2003. O prijevodu psaltira Pariškog zbornika Slave 73. *Rasprave*, 29, 275–292.
- Šimić, Marinka. 2004. Leksički postupak Blaža Baromića, pisca i tiskara glagoljskih knjiga (na tekstu psaltira). *Filologija*, 42, 65–86.
- Šimić, Marinka. 2014. *Akademijin brevijar HAZU III c 12 hrvatskoglagoljski rukopis s konca 14. stoljeća*. Jezična studija. Transliteracija. Faksimil. Biblioteka Spomenici, knjiga 1, Zagreb: Staroslavenski institut.
- Štefanić, Vjekoslav. 1969. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. I. dio. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Šupuk, Ante. 1957. *Šibenski glagoljski spomenici od 1547. do 1774*. Posebno izdanje. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Tadin, Marin. 1954. Recueil glagolitique croate de 1275, *Revue des études slaves*, 31, 21–32.
- Tandarić, Josip, Leonard. 1993. Ordo Missae u Pariškom zborniku Slave 73. *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost*. *Rasprave i prinosi* [ur. Petar Bašić]. Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Provincijalat franjevacca trećoredaca, 110–131.
- Tomić, Marijana. 2014. *Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije*. Zagreb: Ljevak.

- Valjavec, Matija. 1889–1890. O prijevodu psalama u nekijem rukopisima hrvatsko-srpsko i bugarsko-slovenskijem. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti XCVIII, XCIX, C*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Vjalova, Olegovna, Svjetlana. 2000. *Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci. Opis fragmenta*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ruska Nacionalna biblioteka, Staroslavenski institut.
- Vulić, Sanja. 2014. Današnji modruški govor. *Čakavska rič*, XLII (1–2), 9–41.

Rječnici i leksikoni

- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. IV. dopunjeno izdanje, ur. A. Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000.
- RCJHR. *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*. I. svezak, A–vrěďь, gl. urednici B. Grabar, Z. Hauptová, F. V. Mareš. Zagreb: Staroslavenski institut, 2000.; *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* II. svezak, vrěďьнь–zapovědnica, gl. Urednice Z. Hauptová, Z. Ribarova. Zagreb: Staroslavenski institut 2015. *Građa za Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (RJAZU)*. I. dio, urednik Đuro Daničić, Zagreb: JAZU, 1880.–1882.; IV. dio, urednik Pero Budmani, Zagreb: JAZU, 1892.–1897.; XIX. dio, urednik Stjepan Musulin, Zagreb: JAZU, 1967.; XX. dio, urednik Slavko Pavešić. Zagreb: JAZU, 1971/1972.
- Slovník jazyka staroslověnského. Lexicon linguae palaeoslovenicae*. Prag: ČSAV. Slovanský ústav, 1958.–1997.
- Staroslavjanskij slovarъ po rukopisjam 10-11. vekov*. R. M. Cejtlin, R. Večerka, E. Blagovoj. Moskva: Slavjanskij institut Akademii nauk češskoj respubliki, Institut slavjanovedenija i balkanistiki rossijskoj akademiji nauk, 1994.

The Lexis of the 1375 Paris (Borislavić) Miscellany

The Paris Miscellany (Paris, Bibliothèque Nationale *Slave 73*) also called *Borislavić Miscellany* after a scribe from Gorica (in Modruš) named Grgur Borislavić is a Glagolitic codex dating from 1375. This Croatian-Glagolitic manuscript written on parchment is of particular importance for the following reasons: it is the oldest Croatian-Glagolitic miscellany preserved, the only Croatian-Glagolitic codex associated with Šibenik and the only manuscript intended for nuns known thus far. Since the nuns did not know the Old Church Slavic language this manuscript was somewhat Croaticized unlike the other Croatian-Glagolitic breviary psalters from that period.

Special attention should be paid to the fact that *The Paris Miscellany* contains translations of Biblical books and other texts that differ from the translations of the majority of Croatian-Glagolitic liturgical manuscripts from that time. This proves that there were two different translations of The Psalter and Passions of Christ in the 14th century: the older breviary and missal translation based on *The Septuagint*, and the new one based on *The Vulgate*.

This paper analyzes the lexis of the manuscript and compares it to the old Croatian-Glagolitic translation. It has been noticed that the translator of this manuscript tried to avoid certain words and replaced them with more familiar Čakavian ones: *ere*, *gdi*, *ča*, *zač*, *mocira*, *postol'* instead of *êko*, *idêže*, *eže*, *vskuû*, *oploti*, *sapogb*, etc. However, not all lexemes (e.g. in the Psalter) were changed since he also relied on the older Croatian-Glagolitic translation which he probably knew by heart.

Keywords: The Paris Miscellany, Lexis, Old Church Slavic stratum, Čakavian stratum, Šibenik

Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Istraživanje starije hrvatskoglagoljske zborničke baštine* (IP-2019-04-5942).

